

KOLBERG

Van dezelfde auteur:

Oorlogszone Zoo (2015)

De Berlijnse dierentuin en de Tweede Wereldoorlog

~

De boodschapper uit de hel (2016)

Hoe SS-officier Kurt Gerstein probeerde de Holocaust te stoppen

~

Een rechter in Auschwitz (2017)

SS-rechter Konrad Morgen en zijn strijd tegen corruptie en "illegale" moorden in de concentratiekampen

~

Het masker van de massamoordenaar (2018)

Hoe Arthur Nebe als chef van de Kriminalpolizei samenspande tegen Hitler

~

Kerstmis onder vuur (2018)

Kerst tijdens de Tweede Wereldoorlog: aan het front, thuis en in de kampen

KOLBERG

Hitlers laatste propagandafilm en de opkomst en ondergang van een Duitse stad

Kevin Prenger

Schrijver: Kevin Prenger / www.kevinprenger.nl

Coverontwerp: Roger Paulussen

ISBN: 9789402144499

© Kevin Prenger 2020

Foto's voorblad: Schöning Verlag, Lübeck (boven) en Pools Nationaal
Digitaal Archief / NAC - Archiwum cyfrowe (beneden)

Foto auteur achterblad: Debbie van Dam

'One of the most horrible features of war is that all the war-propaganda, all the screaming and lies and hatred, comes invariably from people who are not fighting.'

George Orwell, 'Homage to Catalonia', 1938.

'Laws just or unjust may govern men's actions. Tyrannies may restrain or regulate their words. The machinery of propaganda may pack their minds with falsehood and deny them truth for many generations of time. But the soul of man thus held in trance, or frozen in a long night, can be awakened by a spark coming from God knows where, and in a moment the whole structure of lies and oppression is on trial for its life.'

Winston Churchill, toespraak op 31 maart 1949.

'Propaganda is a soft weapon: hold it in your hands too long, and it will move about like a snake, and strike the other way.'

Jean Anouilh, 'The Lark', 1955.

Het tegenwoordige Polen met daarop ingetekend Kolberg en andere voormalige Duitse plaatsen (uitgezonderd Warschau). Stettin is tegenwoordig Szczecin, Kolberg is Kołobrzeg, Danzig is Gdańsk, Königsberg is Kaliningrad (in Rusland). Bron: eigen werk met gebruik van kaart van U.S. National Imagery and Mapping Agency

Inhoud

Inleiding	9
Voorgeschiedenis tot en met 1807	17
Het vroege Kolberg	17
Pruisen en de Zevenjarige Oorlog.....	24
Napoleon valt aan	29
Van vestingstad tot kuuroord	38
Ontwikkeling tot badplaats.....	38
Eerste Wereldoorlog	43
Gelijkschakeling.....	46
Joods verleden en antisemitisme	50
Nationaalsocialistische badplaats	58
Toeristenseizoen 1939	67
Tweede Wereldoorlog.....	71
Dominee Hinz	76
De nazipropagandafilm	80
Totale oorlog.....	80
Film en propaganda.....	85
UFA	90
De regisseur.....	94
De acteurs.....	101
Opnamen.....	105
Voltooiing	111
Filmverhaal.....	113
Onthaal.....	123
Ondergang	128
Paradijs.....	128
Het Rode Leger nadert	132
Krioelende mierenhoop.....	137
Fester Platz Kolberg	145
Begin van het beleg.....	151
Evacuatie over zee.....	163
Stadsoorlog.....	168
Afscheid en eindstrijd.....	176

Pools huwelijk met de zee.....	192
Na de oorlog	197
Een bedroevende aanblik.....	197
Schuld en onschuld.....	201
Van stomme film naar Netflix.....	212
Taboe.....	214
Nawoord	218
Bronnen	221

Inleiding

Met een breedte van 195 meter, een lengte van 165 meter en een hoogte van 14 meter is de betonnen bunker in La Pallice moeilijk over het hoofd te zien. De aan een waterbassin in de industriële haven van de Franse plaats La Rochelle gelegen kolos bood tijdens de Duitse bezetting van de Franse Atlantische kust onderdak aan onderzeeboten van het 3. *Unterseebootsflottille*. De bouw werd in 1941 uitgevoerd door nazibouwonderneming *Organisation Todt* met inzet van circa 1.800 dwangarbeiders. In door betonnen muren en plafonds beschermde (droog)dokken konden U-boten veilig gerepareerd en bevoorrad worden, om daarna de jacht vanuit de diepte op geallieerde (koopvaardij)schepen voort te zetten. Tijdens geen enkele geallieerde aanval konden de afgeworpen bommen het dak van ongeveer 7 meter dik gewapend beton doordringen.¹

Na drie jaar lang het overwicht gehad te hebben op de Atlantische Oceaan, delfden Duitse onderzeeërs vanaf omstreeks 1943 het onderspit, onder andere doordat de geallieerden nieuwe radar- en sonar-technieken tot hun beschikking kregen. De jagers veranderden in een prooi. In augustus 1944 werden alle Duitse onderzeeboten naar Noorwegen geroepen. Nog op 3 mei 1945, dus kort voor het einde van de oorlog, legde een U-boot in La Pallice kortstondig aan om brandstof en voedsel te leveren aan het garnizoen.² De krap 200 kilometer ten noorden van Bordeaux gelegen havenplaats was toen nog altijd in Duitse handen, terwijl het grootste deel van Frankrijk al lang bevrijd was door de geallieerden.

Na de landing op 6 juni 1944 in Normandië (D-Day) waren de westerse geallieerde legers langzaam opgerukt in de richting van nazi-Duitsland. Op 25 augustus werd Parijs bevrijd, op 4 september gevolgd door Antwerpen. Operatie Market Garden – met als doel het vormen van een bruggenhoofd tussen de Neder-Rijn en het IJsselmeer – mislukte, waardoor de geallieerde opmars vertraging opliep. Hitlers legers konden met het op 16 december gelanceerde Ardennenoffensief de geallieerden echter niet tegenhouden. In het daaropvolgende jaar zouden de Amerikanen, Britten, Canadezen en hun bondgenoten hun zegetocht voortzetten en de Rijn oversteken. Vanuit oostelijke

richting rukte tegelijkertijd het Rode Leger op met Berlijn als belangrijkste bestemming. Het einde van Hitlers Derde Rijk was ruim van tevoren al in zicht, maar pas op 8 mei 1945 zou het Duitse leger capituleren.

Bekijk je de ligging van het front gedurende de jaarwisseling van 1944-1945, dan zie je gemakkelijk over het hoofd dat op dat moment niet heel Frankrijk in geallieerde handen was. Langs de Franse Atlantische kust bevonden zich nog een aantal kleine stukjes grondgebied onder Duitse heerschappij. Van noord naar zuid waren dit: Duinkerke, de Kanaaleilanden, Lorient, Saint-Nazaire, La Rochelle, Île d'Oléron, Royan en Pointe de Grave. Het waren onderdelen van de *Atlantikwall*, de verdedigingslinie die de geallieerde invasie had moeten tegenhouden. Uitgezonderd de Kanaaleilanden – die niet belegerd werden door de geallieerden – hielden Duitse troepen op al deze locaties stand tegen geallieerde aanvallen.³ Terwijl Duitse militairen zich elders overgaven of terugtrokken, bleven ze hier trouw aan Hitlers bevel om stand te houden. Deze *Atlantikfestungen* moesten dienen als verzetsnesten en uitvalsbases voor Duitse U-boten. In werkelijkheid hadden deze bolwerkjes van Duitse onverzettelijkheid meer propaganda-waarde dan militair nut. Allemaal gaven ze zich ten slotte over in april of mei 1945.

De in La Rochelle gesitueerde U-bootbunker zou na de oorlog bekend worden als opnamelocatie voor de West-Duitse miniserie en speelfilm 'Das Boot' uit 1981. Het filmdrama werd gebaseerd op het boek van Lothar G. Buchheim, die in 1941 als oorlogsverslaggever een patrouille meemaakte aan boord van de U-96. Zijn ervaringen inspireerden hem tot het schrijven van het verhaal over deze onderzeeboot en zijn bemanning. In de door Wolfgang Petersen geregisseerde productie wordt op weergaloze wijze getoond hoe de bemanning van de onderzeeër zich staande moest houden in een claustrofobische wereld, geplaagd door verveling, een gebrek aan privacy en hygiëne en langzaam oplopende doodsangst. De film met een Duitse topcast werd een klassieker, die nog altijd hoog scoort bij film liefhebbers.

Het is opmerkelijk dat de Duitse vesting La Rochelle ook op een andere wijze filmgeschiedenis schreef. Dat gebeurde nog tijdens de oorlog en begon met een Duits vliegtuig dat op 30 januari 1945 boven de vesting een bijzondere lading afwierp aan een parachute. Al kort na het begin van de belegering in augustus 1944 was het 15.000 man

tellende garnizoen behalve door kleine marineschepen en vissersboten bevoorrad door Heinkel He 111-toestellen van *Transportfliegergruppe 30*. Ze brachten munitie, medicijnen, proviand en andere voorraden waarmee de verdedigers het moesten uithouden in hun door de geallieerden belegerde vesting. Om het moreel onder de fysiek van de buitenwereld afgesloten manschappen hoog te houden, werd ook post vanuit Duitsland hier nog gewoon gezorgd.⁴ Dit keer was het echter een film die vanuit de lucht gedropt werd. De afzender was propagandaminister Joseph Goebbels.

'Kolberg', zo luidde de titel van de speelfilm. Het onderwerp ervan was het beleg van de gelijknamige Duitse stad aan de Oostzeekust in 1807 door troepen van Napoleon. Het Pruisische leger had toen, gesteund door een burgermilitie, maandenlang standgehouden tegen de belegeraars. In een radioboodschap aan viceadmiraal Ernst Schirlitz, de vestingcommandant van La Rochelle, noemde Goebbels de door hem gezonden film 'een artistiek loflied op de dapperheid en het doorzettingsvermogen om ook het hoogste offer voor volk en natie te brengen'. Het was de bedoeling dat het filmverhaal de mannen in de vesting zou inspireren en aanmoedigen. 'Moge de film ook voor u en uw dappere mannen een document zijn van de onwrikbare standvastigheid van een volk,' zo luidde de boodschap van de naziminister, 'dat in deze dagen van wereldwijde strijd bereid is om, één met het strijdende front, het grote voorbeeld van zijn glorieuze geschiedenis te volgen.'⁵

Diezelfde dag nog vond de premièrevertoning van de film plaats in La Rochelle. De admiraal zond Goebbels via de radio zijn reactie. Hij gaf aan 'diep onder de indruk' te zijn 'van de heldhaftige houding van de vesting Kolberg en de artistiek onovertroffen voorstelling'. Daarop bedankte hij de minister 'voor het toezenden van deze film en doe ik de toezegging de heldhaftig strijdende Heimat eer te bewijzen.'⁶ In werkelijk had de op 20 augustus 1944 tot vestingcommandant benoemde Schirlitz met de Vrije Fransen van generaal Charles de Gaulle een soort van wapenstilstand afgesproken. Een Franse marineofficier, Hubert Meyer, had hierbij als onderhandelaar gefungeerd. Als de Duitser alle infrastructuur in stand zouden houden, dan zouden de geallieerden de vesting voorlopig ongemoeid laten.

Als gevolg van deze afspraak kon een deel van de 60.000 in de belegerde stad achtergebleven inwoners geëvacueerd worden. Eerder al had een gevangenenruil tussen de Duitsers en Fransen plaatsge-

vonden. De wapenstilstand hield niet stand. In februari 1945 werd de haven alsnog ondermijnd door de Duitsers en op 30 april startten de Vrije Fransen een offensief om de stad te ontzetten, maar zowel de haven als het middeleeuwse centrum bleef totale vernietiging bespaard.

De wapens zwegen in La Rochelle nadat er op 4 mei opnieuw overleg was geweest tussen de Duitse admiraal en de Fransman Meyer. Kort daarvoor had admiraal Karl Dönitz, die Hitler na zijn zelfmoord had opgevolgd als rijkspresident, via de radio aangegeven dat verder verzet zinloos was. Nadat de Duitsers in de vesting zich op 8 mei hadden overgegeven, troffen de Franse troepen in de U-bootbunker de U-766 aan. Deze duikboot was hier in augustus 1944 gearriveerd na beschadigd te zijn geraakt in de strijd.⁷ Het op 30 juli 1943 in gebruik genomen vaartuig had tijdens zijn loopbaan geen enkel vijandelijk schip tot zinken gebracht of beschadigd.⁸

Behalve in La Rochelle ging 'Kolberg' op 30 januari 1945 ook in première in Berlijn. Toevallig was het op die dag twaalf jaar geleden dat Hitler aan de macht was gekomen. Van een feestelijke stemming was in de hoofdstad allesbehalve sprake. Grote delen van de stad lagen in puin door de bombardementen van geallieerde luchtmachten. Het Rode Leger stond op het punt de rivier de Oder te bereiken en hoefde hemelsbreed nog maar ongeveer 60 kilometer af te leggen voordat het de buitenwijken van Berlijn bereikte. De eindstrijd voor nazi-Duitsland was begonnen.

Voorafgaand aan de filmpremière sprak Hitler op de radio de natie voor de laatste keer toe. Hiermee poogde de lichamelijk en geestelijk sterk verzwakte dictator zijn volk op te zwepen om een laatste krachtinspanning te leveren die moest leiden tot een overwinning waar praktisch niemand meer in geloofde. 'Hoe zwaar de crisis op dit moment ook moge zijn', zo sprak hij, 'wij zullen haar door onze onverzettelijke wil, door onze opofferingsbereidheid en door onze vaardigheden uiteindelijk overwinnen. Wij zullen ook déze ramp doorstaan.'⁹

De *Führer* verliet zijn bunker onder de Rijkskanselarij in Berlijn niet om de première van 'Kolberg' bij te wonen. In betere tijden had hij als groot filmliefhebber verschillende premières van grote Duitse filmproducties bijgewoond. De belangrijkste locatie in Duitsland voor filmpremières was het Berlijnse Ufa-Palast am Zoo. Deze bioscoop naast de dierentuin was in november 1943 echter zwaar beschadigd

geraakt tijdens een geallieerd bombardement. Daarom werd 'Kolberg' op 30 januari 1945 gelanceerd in het Ufa-filmtheater Tauentzien-Palast. Voor de première-gasten stond een karig buffet gereed, bestaande uit wat tonijn en een paar blikjes sardientjes in olie.¹⁰ Vanwege het papierrantsoen was de filmbrochure afgedrukt op dun papier.¹¹ Volgens een aanwezige verslaggever van het Nederlandse *Algemeen Handelsblad* was 'de regisseur' aanwezig, samen met 'de voornaamste spelers', waaronder Heinrich George en Kristina Söderbaum.¹² Laatstgenoemde beweerde later dat ze gedwongen was om erbij te zijn.¹³

De regisseur van de film was Veit Harlan, een grootheid binnen de nazi-cinema. Hij stond bekend om zijn melodramatische speelfilms, maar is tegenwoordig vooral berucht als de maker van de antisemitische productie 'Jud Süß'. Tijdens de persconferentie ter aankondiging van 'Kolberg' in december 1943 had hij de verzamelde pers uitgelegd wat het 'doel en nut' van de film was. Volgens de regisseur leefde men – het was toen tien maanden na de Duitse nederlaag in Stalingrad – 'in een tijd waarin het voor ieder van ons om dood en leven gaat.' De geschiedenis van Kolberg in 1807 was in zijn woorden 'een symbool voor het heldendom van het Duitse volk. Ik wil het publiek van nu het heldendom van zijn voorvaders tonen, ik wil hen zeggen: Uit deze kern bent u geboren en met deze kracht, die u van uw voorouders geërfd heeft, zal u ook nu de overwinning behalen.' Zijn werk moest in zijn woorden niet alleen een eerbetoon zijn aan de verdedigers van 1807, maar bovenal 'een monument voor de Duitsers van nu'.¹⁴

Een Nederlandse medewerker van *De Schouw*, een tijdschrift van de Nederlandsche Kultuurkamer, was in elk geval enthousiast. 'Voor onze bewonderende oogen', schreef hij, 'ontwikkelt zich hier een categorie van historische filmscheppingen, die haar kracht niet op de eerste plaats zoeken in groot vertoon van prachtige costuums, pompeuze decors, monumentale architectuur en gigantische massaregie, maar die de leidende figuren der historie met hun karakters en hun heldhaftige zielskracht in het middelpunt der handeling brengen.' In zijn op 15 maart 1944 gepubliceerde artikel concludeerde hij dat men 'wel de grootste bewondering [moet] gevoelen voor een land, waar temidden van dezen aan geestelijke en zedelijke kracht zoo groote eischen stellenden oorlog, een zoo zuiver volksch gerichte filmkunst opgroeit en tot steeds grooteren bloei geraakt.'¹⁵

Filmposter uit 1945. Bron: IMDb

De film 'Kolberg' was een cinematografisch hoogtepunt voor de nazi-cinema. Kosten noch moeite werden gespaard om de film te maken. Het was een productie waarop de invloed van Joseph Goebbels groter dan ooit was. Hoewel hij niet in de openingstitels werd genoemd, was hij in feite de producent en medescriptschrijver. Bekijk je tegenwoordig de film, dan kun je je voorstellen dat deze voor de kijkers van toen een opzweepende werking kan hebben gehad. Op het moment van verschijnen was het echter veel te laat. 'Een gevoel van verlatenheid en ijzige kou', zou de film volgens een kijker slechts nog opgeroepen hebben.¹⁶ Terwijl 'Das Boot' genoemd kan worden als één van de succesvolste Duitse filmproducties, kan 'Kolberg' gezien worden als de grootste mislukking. De film had gedurende de laatste oorlogsmaan-

den nauwelijks kijkers en kon de ondergang van Hitler-Duitsland niet helpen voorkomen.

De grens tussen bewondering en verbijstering is in deze geschiedenis niet groot. Alle moeite die geïnvesteerd werd in het maken van een film in een tijd dat de Duitse nederlagen zich opstapelden, tart de logica. Op het moment dat de film in première ging, duurde het nog maar iets langer dan drie maanden voordat aan het Derde Rijk een einde kwam. De gelijknamige Duitse stad werd tijdens de eerste vertoning van de film overlopen door vluchtelingen uit Oost-Pruisen, die wilden ontsnappen aan het wraakzuchtige Rode Leger. Begin maart 1945 werd de stad opnieuw belegerd, voor het eerst sinds 1807, nu door het Sovjetleger. De achtergebleven bevolking en vluchtelingen werden de daaropvolgende twee weken door de Duitse marine in allerijl over zee geëvacueerd. De vijand kon niet tegengehouden worden en de stad met zijn eeuwenoude Duitse geschiedenis kwam na de oorlog binnen de Poolse grenzen te liggen. Kolberg heet tegenwoordig Kołobrzeg.

Dit boek combineert de geschiedenis van de film 'Kolberg' met het verhaal van de opkomst en de ondergang van de gelijkmatige Duitse stad. Door deze twee onderwerpen naast elkaar te behandelen, ontstaat een breder begrip van de werking van propaganda en vooral van het falen daarvan. Wat volgt is een portret van een stad met een historie die buiten Duitsland weinig bekend is. Het is de film waarnaar in literatuur over het Derde Rijk wel eens verwezen wordt, maar de stad zelf blijft vaak onbesproken. Ook al bevindt deze zich al vele tientallen jaren binnen Pools grondgebied, de Duitse geschiedenis ervan is langer en dynamischer. Als badplaats, kuuroord en provinciestad kan Kolberg symbool staan voor het grondgebied in het oosten dat Duitsland na 1945 verloor. Een eeuwenoude politieke, militaire, sociale en culturele geschiedenis werd in het voorjaar van 1945 afgesloten.

In de volgende hoofdstukken wordt geprobeerd om het Kolberg van toen tot leven te brengen, zonder sentimenten ten aanzien van het feit dat de stad in Poolse handen viel, vanzelfsprekend tot verdriet van de vroegere Duitse bewoners. Grenzen zijn veranderlijk en de verplaatsing ervan is vaak een logisch of onafwendbaar gevolg van politieke en militaire gebeurtenissen. Besef van de geschiedenis van Kolberg laat ons echter ook met andere ogen kijken naar de gelijknamige film. Ook al was deze bedoeld om het tegenovergestelde te bereiken,

met de kennis van nu zou je 'Kolberg' kunnen beschouwen als symbool van het einde van een eeuwenlange Duitse geschiedenis in het oosten van Europa.

In de tekst is ervoor gekozen om de Duitse geografische benamingen uit de beschreven historische periode aan te houden. Niet alleen Kolberg veranderde na de Tweede Wereldoorlog van naam, maar bijvoorbeeld ook Stettin (Szczecin), Königsberg (Kaliningrad), de Persante (Parsęta) en de Danziger Bocht (Bocht van Gdańsk) zijn onder de oorspronkelijke Duitse naam niet meer op moderne landkaarten te vinden.

~ I ~

Voorgeschiedenis tot en met 1807

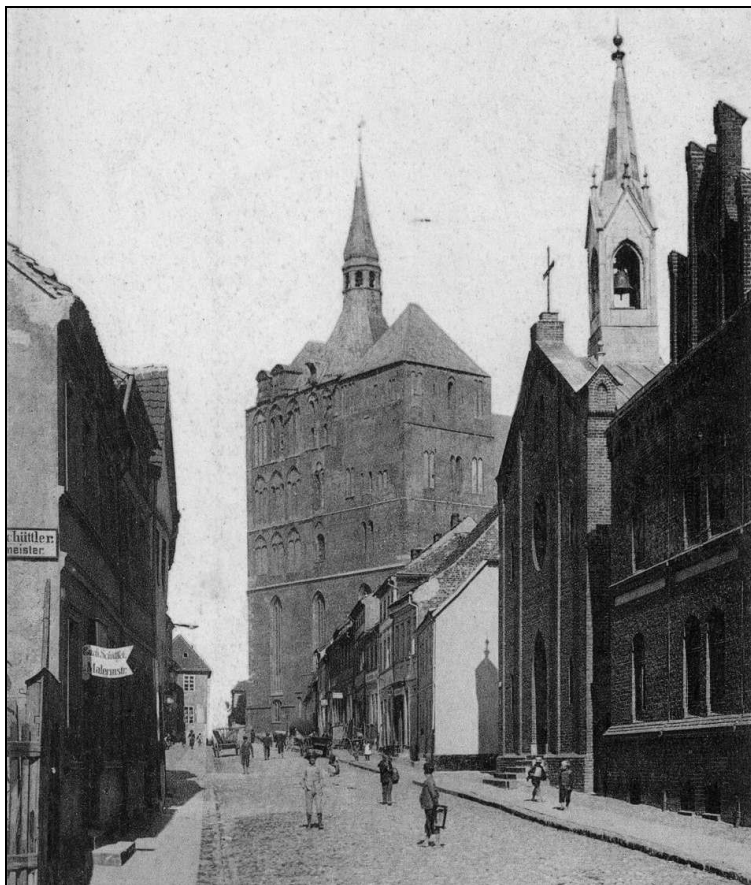
Het vroege Kolberg

Eeuwenlang fungeerde de St.-Marien-Domkirche van Kolberg als herkenningpunt voor verkeer over land en zee. Het uit rode bakstenen opgetrokken markante bouwwerk, gebouwd rond de overgang van de dertiende naar de veertiende eeuw, was in het overwegend vlakke landschap van de Oostzeekust dan ook moeilijk over het hoofd te zien. De robuuste toren werd gebouwd volgens een ontwerp dat wel iets weg heeft van een middeleeuwse donjon. De dikke houten deuren van de hoofdingang boden toegang tot het gotische kerkgebouw dat aanvankelijk bestond uit een middenschip met twee zijbeuken. Later werden er nog eens twee zijbeuken aan toegevoegd. Het gebouw steeg uit boven alle omliggende huizen. Boeren en kooplui zagen de toren al van ver als ze met hun oogst en andere koopwaar in paardenkarren over landweggetjes onderweg waren naar de wekelijkse markt. Op zee was de kerk bij helder weer het eerste dat bemanningsleden van handels- en vissersschepen zagen als ze na een dagen- of wekenlange reis op een woelige zee terugkeerden in de veilige haven van Kolberg. Het godshuis was een symbool van de geborgenheid die de bewoners van Kolberg eeuwenlang ervoeren in hun Heimat.

Wie omstreeks het jaar 1000 op de plek stond waar zich ook tegenwoordig nog de kerk bevindt, zag hier echter nog geen sporen van een stad. Toch was het in die tijd dat de ontstaansgeschiedenis van één van de oudste steden van de historische regio Pommeren begon.¹⁷ Het gebied kende al ver voordat het deze naam droeg menselijke bewoning. Rond het jaar nul werd de Pommerse kust tot aan de Danziger Bocht bewoond door de Oost-Germaanse Rugiërs, die omstreeks het jaar 400 wegtrokken naar het zuiden. Daarna waren het de Pomoranen die zich hier vestigden. De kustregio zou naar dit West-Slavische volk vernoemd worden.

Vanaf de Oostzeekust vier kilometer stroomopwaarts over de rivier de Persante was het waar omstreeks de negende eeuw op de oostelijke oever een West-Slavische nederzetting ontstond. Deze kwam be-

kend te staan als Kolberg, ofwel 'plaats aan de oever'. De nederzetting bevond zich op de plek die later door de Duitsers de Altstadt genoemd zou worden en tegenwoordig bekend staat als Budzistowo. Hier begon de geschiedenis van Kolberg.

De Dom van Kolberg omstreeks de wisseling van de negentiende en twintigste eeuw. Bron: Brück & Sohn / Wikimedia Commons

Het middelpunt van het vroegere Kolberg was een burcht die de in vestingvorm gebouwde nederzetting moest verdedigen tegen vijandelijke aanvallen. De eerste inwoners woonden in huizen van hout en leem. Ze waren gespecialiseerd in ijzer- en barnsteenbewerking en verhandelden hun creaties met de Vikingen. Verder maakten ook schippers, vissers, handelaars en pannensmeden onderdeel uit van de bevolking. De nederzetting zou echter vooral bekend worden vanwege

het zout dat er gewonnen werd uit de zoutbronnen, die zich bevonden langs de rivieroever. Het hier gewonnen zout werd in de beginperiode getransporteerd naar Groot-Polen en Silezië. In een tijd ver voordat er koelmogelijkheden waren, was zout een belangrijke grondstof voor het inmaken en conserveren van vlees en groenten.

De bewoners van het vroege Kolberg aanbaden in een tempel hun goden door offers te brengen. Onder hertog Boleslaw I, die in 1025 de eerste christelijke koning van Polen zou worden, werd aan het begin van de elfde eeuw een eerste poging gedaan de Kolbergers te bekeren tot het christendom. De Poolse heerser was een bondgenoot van de Rooms-Duitse keizer Otto III. In het jaar 1000 waren de hertog en de keizer overeengekomen een kerkelijke provincie op te richten met Gniezno/Gnesen als hoofdstad. Kolberg werd een bisdom. Een Duitse bisschop arriveerde in de stad waar hij op de plek van de heidense tempel een kerk stichtte. In geschriften werd zijn zetel Salsae Cholobergiensis genoemd, waarbij Salsae verwees naar de zoutbronnen. Met heilige olie en heilig water zuiverde de geestelijke de zee van boze geesten. De Kolbergse bevolking zat echter helemaal niet te wachten op bekering. Ze vernielden de kerk en verjoegen de bisschop, waarna ze weer terugkeerden tot hun oorspronkelijke geloof onder het gezag van de Pommerse hertogen.

Het duurde ongeveer een eeuw voordat het christendom definitief terugkeerde in Kolberg. Onder Boleslaw III vielen de Polen Achter-Pommeren (het oostelijke deel van de regio) aan. Bij gevechten om Kolberg in 1102 werd de stad platgebrand, maar de aanval werd afgeslagen. Het lukte Boleslaw III in 1107 alsnog om Kolberg onder Poolse heerschappij te brengen. De koning van Polen onderwierp in 1120 de Pommerse hertog aan zijn gezag en dwong de Pommerse bevolking zich te bekeren. Bisschop Otto von Bamberg werd door hem naar de regio gezonden. In opdracht van de geestelijke werd in 1124 in Kolberg een kapel opgericht en in 1125 wijdde hij hier een nieuwe kerk in, de Marienkirche genaamd (niet te verwarren met de latere Dom). Terwijl bij de eerdere bekeringspoging de stad nog een zelfstandig bisdom was, behoorde Kolberg vanaf dan tot het bisdom Cammin, tegenwoordig Kamień Pomorski genaamd. Ook al waren de stadsbewoners niet geneigd zich te laten bekeren, ze hadden weinig te kiezen. Het geloof werd hen opgedrongen door hun nieuwe heersers.

Na het overlijden van Boleslaw III in 1138 viel de Poolse natie uiteen. Het hertogdom Pommeren, inclusief Kolberg, plaatste zich in

1181 onder het gezag van het Heilige Roomse Rijk, dat op dat moment bestuurd werd door de legendarische keizer Frederik I Barbarossa. Enkele kilometers van het oude Kolberg, eveneens aan de oostelijke oever van de Persante maar vlak aan de kust, begon een Duitse nederzetting tot ontwikkeling te komen, het nieuwe Kolberg. De omgeving lag al langer binnen de Duitse invloedssfeer, maar door de vestiging van Duitse kolonisten vond in de late Middeleeuwen een geleidelijke verduitsing plaats, die ook elders in Pommeren en verder naar het oosten plaatsvond. Emigranten die zich in Kolberg vestigden waren met name afkomstig uit het noorden van Duitsland (Greifswald, Lübeck en de regio Nedersaksen), maar kwamen ook uit de regio Westfalen, Braunschweig en het Rijngebied.

De Slavische bevolking trok geleidelijk aan weg uit de oorspronkelijke stad, die voortaan genoeg moest nemen met de status van onbeduidend dorp. De Duitse kolonisten in Kolberg stonden op goede voet met de Slavische adel, maar hielden afstand tot hun Slavische medeburgers, die woonden in een aparte straat aan de rand van de stad.

Op 23 maart 1255 kreeg Kolberg door de Pommerse hertog Wartislaw III en de bisschop van Cammin stadsrechten toegekend, volgens het Lübische recht. Er werd een stadsbestuur gevormd, dat geleid zou gaan worden door een burgemeester. De cirkelvormige stad werd versterkt met grachten en een aarden wal. Kolberg ontwikkelde zich tot een belangrijk centrum van zoutwinning, handel en visserij. Na Danzig en Stettin beschikte de stad over de belangrijkste Oostzeehaven. Zeilschepen vervoerden vanuit Kolberg de daarop volgende eeuwen allerlei handelswaar, zoals graan, wol, barnsteen, bier, honing en zoute haring, naar andere havens, waaronder Amsterdam. Belangrijke handelsverbindingen werden ook gevormd met Schotland en Scandinavië. Het belangrijkste uitvoerproduct van de stad bleef zout. Gedurende de dertiende en veertiende eeuw werd de zoutwinning geïntensifieerd. Zout werd door kooplieden tot aan Hongarije en de Zwarte Zee-regio verhandeld, maar voortaan was het enkel nog leden van het zoutgilde toegestaan zich hiermee bezig te houden. De zouthandel leverde Kolberg veel rijkdom en bekendheid op.

In de stad, waar vanaf de veertiende en vijftiende eeuw steeds meer stenen huizen werden gebouwd, woonden burgers van de verschillende sociale standen apart van elkaar. In de hoofdstraten en aan

het marktplein waren de woningen van rijke patriciërs en kooplui te vinden. In dwarsstraten bevonden zich de gildeleden en hun gezinnen. Straatnamen, zoals de Fischerstrasse, de Schmiedestrasse en de Grosse en Kleine Schuhstrasse, verwezen respectievelijk naar de gilden van vissers, smeden en schoenmakers. Het voornaamst waren de leden van het zoutgilde en die van de kooplieden-, schippers- en brouwersgilden. Omstreeks 1400 waren er ook gilden voor koper- en goudsmeden, glasblazers, scheepsbouwers, bier- en tonnendragers, taartenbakkers en wapenmakers.

Slavische bewoners vielen gaandeweg buiten de boot in het steeds Duitser wordende Kolberg, want lidmaatschap van een gilde was hen vanaf de zestiende eeuw niet toegestaan. Ze werden ook niet toegelaten tot het stadsbestuur of andere belangrijke posten. Slavische jongemannen werden door leermeesters niet in de leer genomen. Vanwege uitsluiting en discriminatie verliet een groot deel van de Slavische inwoners de stad. Tot 1945 zou alleen de Wendenstrasse herinneren aan hun geschiedenis (Wenden was de Duitse benaming van de West-Slaven).

Aan het einde van de dertiende eeuw trad Kolberg toe tot de Hanzesteden, een economische en diplomatieke verbintenis tussen steden aan de Noord- en Oostzeekust ter bescherming en bevordering van hun handel. De stad leverde in de veertiende eeuw schepen en soldaten voor oorlogen tegen de Denen en tegen kapers. In 1461 sloot Kolberg een vredesovereenkomst met Denemarken. Onderdeel hiervan was dat het Deense schepen voortaan toegestaan was toevlucht te vinden in de Kolbergse haven. Samen met andere Hanzesteden en met de Denen voerde de stad in de tweede helft van de vijftiende eeuw kapersoorlogen tegen Engeland. Concurrentie van Hollandse en Engelse kooplieden en de Dertigjarige Oorlog (1618–1648) leidden tot de ondergang van de Hanze. Voor Kolberg leidde dit tot economische neergang.

Gebeurtenissen die elders in Europa tijdens de overgang van de middeleeuwen naar de vroegmoderne tijd grote maatschappelijke gevolgen hadden, gingen niet aan Kolberg voorbij. In 1485 vond hier de eerste uitbraak van de pest plaats. Tot 1676 zou deze dodelijke ziekte veertienmaal in de stad uitbreken en vele slachtoffers maken. Op het hoogtepunt, in de zomer van 1630, stierven naar schatting 3.500 mensen door een combinatie van hongersnood en de pest. Bij de laatste uitbraak van 'de zwarte dood' in 1677 vielen dagelijks 8 tot 10

doden. Vanaf 1528 had de Reformatie ook in Kolberg haar uitwerking. In 1531 vond in de Dom voor het eerst een protestantse dienst plaats. Van 1534 tot 1945 fungeerde de kerk als protestants gebedshuis.

Tijdens de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) werd Noord-Duitsland bezet door troepen van Ferdinand II, de katholieke keizer van het Heilige Roomse Rijk die een harde aanpak van de protestanten voorstond. In Pommeren werd de overwegend protestantse bevolking geplaagd door plunderende keizerlijke troepen. Soldaten werden ingekwartierd bij de lokale bevolking en legden aldus een groot beslag op het dagelijkse leven. Vijf compagnieën van elk 300 man vestigden zich in Kolberg. Ze versterkten de oude stadswal ter verdediging tegen het vijandige, protestantse koninkrijk Zweden. Buiten het stadscentrum werden kerken afgebroken en huizen afgebrand, om te voorkomen dat de vijand hier dekking kon vinden. Burgers en boeren werden gedwongen mee te helpen aan deze vernietiging van hun leefomgeving, wat de populariteit van het keizerlijke leger geen goed deed. De verhouding tussen burgers en militairen werd nog verder op scherp gezet toen op 11 september 1630 bij een grote brand een kwart van de stad afbrandde. De vuurzee was vermoedelijk veroorzaakt door een keizerlijke ruiter.

Omdat inwoners van Kolberg zich keerden tegen de keizerlijke troepen werden ze ontwapend. De soldaten traden met steeds groter geweld op. Vele opstandige Kolbergse mannen en vrouwen werden gevangen gezet in kerkers en mishandeld tot de dood erop volgde. Vee en tarwe van boeren werden in beslag genomen en de inwoners van de stad werden gedwongen de onderhoudskosten van het bezettingsleger te betalen. De Kolbergers hoopten op ontzetting door de Zweden, die aan de westkant van de Persante in augustus 1630 een schans hadden gebouwd waarvandaan ze de stad belegerden. Kolberg was de enige stad in Achter-Pommeren die nog niet door de Zweedse koning Gustaaf II Adolf ('de Leeuw van het Noorden') was ingenomen in de strijd om de dominantie over de Oostzeeregio. Na een beleg van vijf maanden gaven de troepen van de keizer zich op 28 februari 1631 over aan de Zweden. Voedseltekorten en het ontbreken van enige kans op een ontzet hadden een voortgang van de strijd zinloos gemaakt. Een Zweedse troepenmacht trok de stad binnen en zou hier blijven tot 1653.

Kolberg in 1652, getekend door Matthäus Merian.

Bron: Wikimedia Commons / Publiek domein

Nadat eerder al, op 6 november 1632, de Zweedse koning gesneuveld was op het slagveld, maakte de Vrede van Westfalen in 1648 een einde aan de Dertigjarige Oorlog in het Heilige Roomse Rijk. Het rijk veranderde in een los verband van talrijke grotere en kleine staten, waarover de keizer nog maar weinig te zeggen had. Achter-Pommeren, inclusief Kolberg, werd onderdeel van het hertogdom Brandenburg-Pruisen. Nadat de Zweden vrijwillig vertrokken waren, trok een garnizoen van 400 man de stad binnen onder aanvoering van een gouverneur. Frederik Willem I van Brandenburg, keurvorst van Brandenburg en hertog van Pruisen, wees Kolberg aan als tijdelijke zetel van de regering van Achter-Pommeren. Dit gaf de stad extra status. Onder de Brandenburgse heerschappij werd Kolberg omgevormd tot een militaire vesting. Gilden en burgers werden gerekruteerd voor de verdediging van de stad. In speciale burgercompagnieën werden de Kolbergers bewapend met karabijnen, buskruit, speren en harnassen.

De stad telde inmiddels ongeveer 6.000 inwoners, waaronder zich ook steeds meer gereformeerden bevonden. In de tweede helft van de 17e eeuw kwam er in de stad een einde aan de heksenverbrandingen. Protestantse geestelijken hadden in de voorgaande decennia vanaf de kansel vaak haatzaaiende woorden gepredikt, die hadden geleid tot volkswoede en publieke verbrandingen van mensen.

Tijdens de Schoonse Oorlog, die van 1674 tot 1679 gevoerd werd door een coalitie van Denemarken en Brandenburg tegen Zweden, fungeerde Kolberg als belangrijke oorlogshaven met een werf voor oorlogsschepen. De stad was in staat van beleg. Net als tijdens de eerdere strijd tegen Zweden werden in 1675 in opdracht van de garnizoenscommandant de voorsteden platgebrand. De overwinning van de Slag bij Fehrbellin op 28 juni 1675 was een enorme opsteker voor 'de grote keurvorst', want de Zweden waren lange tijd onverslaanbaar geacht. De basis voor de grote politieke invloed van Pruisen op het Europese toneel werd hier gelegd. De Kolbergers waren opgelucht door de Zweedse nederlaag. Hun stad was ontsnapt aan het ergste oorlogsgeweld en de staat van beleg kon worden opgeheven.

Pruisen en de Zevenjarige Oorlog

In 1701 werd keurvorst Frederik III, de zoon van Frederik Willem I van Brandenburg, benoemd tot eerste koning van Pruisen, waardoor hij na zijn kroning in Königsberg voortaan als Frederik I van Pruisen door het leven ging. Achter-Pommeren, inclusief Kolberg, maakte vanaf dat moment deel uit van het Pruisische koninkrijk. Boven het raadhuis wapperde vanaf toen een vlag met daarop de adelaar, het wapen van Pruisen. De stad kon echter niet langer bogen op de status van regeringszetel en in de achttiende eeuw stortte ook de zouthandel in, omdat de betrekkingen met de belangrijkste afnemer Polen waren verbroken. Een verdere teloorgang kon voorkomen worden door de opwaardering van de stadsversterkingen. Wallen werden verhoogd, grachten verbreed en bastions en twee buskruittorens werden gebouwd. Binnen de muren van de gefortificeerde stad waanden de inwoners zich waarschijnlijk veiliger dan ooit.

Niet lang na het aanbreken van de Zevenjarige Oorlog in 1756 zou Kolberg als vestingstad zwaar op de proef gesteld worden. De oorlog werd gevoerd door verschillende grootmachten en vond behalve in Europa onder andere ook in de Europese koloniën in Afrika en in Noord-Amerika plaats. De belangrijkste tegenstander waar de Pruisen in Kolberg en omliggende regio mee te maken kregen, was Rusland.

Dat land wilde onder aanvoering van de in 1741 aangetreden tsarina Elisabeth zijn invloed vergroten in het noorden van Midden-Europa. Het Pruisische leger werd aangevoerd door Frederik de Grote (Frederik II van Pruisen), die in 1740 gekroond was tot de derde koning van Pruisen als opvolger van zijn vader Frederik Willem I. Frederik de Grote leed vanaf 1757 in Oost-Pruisen zware verliezen en verloor veel territorium aan de vijand. De zwaarste nederlaag voor het Pruisische leger was het verliezen van de Slag om Kunersdorf, op 12 augustus 1759, waarbij de Pruisen 6.000 doden en 13.000 gewonden te betreuren hadden. De nederlaag had de ondergang van het rijk kunnen betekenen, als de Russen en Oostenrijkers hun overwinning beter hadden uitgebuit. 26.000 Pruisische soldaten werden uiteengedreven, maar de meesten wisten de weg naar hun eigen linies terug te vinden.

Voor de Russen en hun Zweedse bondgenoten was het gedurende deze periode van belang om Kolberg te veroveren, omdat ze dringend een strategisch gelegen havenplaats nodig hadden voor de aanvoer van materiaal en troepen. De Russische opperbevelhebber Willem Fermor gaf luitenant-generaal graaf Johann von Palmbach de opdracht de stad voor de winter van 1758 in te nemen. Zijn tegenstander was vestingcommandant kolonel Heinrich Sigismund von der Heyde, een bij Frederik de Grote in ongenade gevallen officier. Bij zijn aankomst in de stad in 1758 constateerde de Duitser dat de vesting verdedigd werd door 700 man in plaats van de benodigde 3.000 tot 4.000. Het merendeel van de verdedigers van de stad was in het veldleger opgenomen. 130 kanonnen en 14 mortieren moesten afgevuurd worden door slechts vijftien artilleristen. Aan cavalerie om aanvallen te verrichten buiten de linie ontbrak het volledig. Von der Heyde besloot de buitenste verdedigingslinie op te geven en alleen de eigenlijke vesting te verdedigen. In allerlei liet hij palissaden oprichten en kregen burgers les in het bedienen van het geschut, voordat de Russen arriveerden. Tijdens de gevechten zou een burgerbataljon de binnenste linie bezetten. De Kolbergers vormden ook een vuurwacht en voorzagen de militairen van munitie en voedsel.

Het eerste Russische beleg begon op 3 oktober 1758. Vanuit een kamp ten zuidwesten van Kolberg werd de stad vijf dagen lang onder vuur genomen, nadat een oproep tot overgave door de Pruisen was afgeslagen. De Kolbergse artillerie bleek echter sterker dan de Russische.